

ЗАЙМЕННИКОВА ПАРАДИГМА В ГОВІРЦІ СЕЛА СЕРЕДНІЙ МАЙДАН НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

Ковальчук М. П.

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філології

Коломийський навчально-науковий інститут

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

бул. Лисенка, 8, Коломия, Івано-Франківська область, Україна

orcid.org/0000-0002-6882-9400

mykhailo.kovalchuk@pnu.edu.ua

Ключові слова: *діалект,
говірка, займенник,
словозміна, Середній Майдан.*

Основні завдання пропонованої розвідки в контексті сучасних діалектологічних досліджень: визначення діалектних ознак словозміни займенника у говірці села Середній Майдан Надвірнянського району Івано-Франківської області; опис форм особових та зворотного, вказівних, присвійних, об'єднаної групи означальних, питальних (відносних), заперечних, неозначених займенників; встановлення мовно-історичних факторів, що зумовили вплив на діалектну займенникову словозміну в говірковому мовленні. У цьому дослідженні застосовано такі методи лінгвістичного аналізу: добір та систематизація мовного матеріалу (з метою формування виписки займенникових діалектних форм у говірці), спостереження (для встановлення діалектних ознак словозміни займенника), порівняльний (зіставлення форм займенникової, прикметникової словозміни), описовий (з метою здійснення аналізу говіркової словозміни займенників різних граматичних розрядів). На основі проведеного нами всебічного опису словозміни займенників різних граматичних розрядів у говірці села Середній Майдан Надвірнянського району визначено основні діалектні ознаки, а також мовно-історичні фактори, що їх зумовили. З-поміж них, зокрема, необхідно виділити різні фонетичні процеси, впливи граматичної аналогії, які простежуються у відмінкових формах особових, зворотного, вказівних, присвійних, означальних, питальних (відносних), заперечних, неозначених займенників у досліджуваній говірці південно-західного наріччя. Діалектні риси у словозміні зазначених займенникових розрядів найбільшою мірою виявлено у формах орудного, місцевого й давального відмінків, меншою мірою – у формах називного, родового відмінків. Проведений нами аналіз діалектної займенникової парадигми в мовленні мешканців села Середній Майдан у межах словозміни особових, зворотного, вказівних, присвійних, означальних, питальних (відносних), заперечних, неозначених займенників засвідчує наявність морфологічних ознак деяких діалектів південно-західного наріччя, насамперед покутсько-буковинського, гуцульського, наддністрянського.

PRONOMINAL DIALECT PARADIGM IN SEREDNIY MAIDAN PATOIS NADVIRNA DISTRICT

Kovalchuk M. P.

*PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Philology Department
Kolomyia Educational and Research Institute
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Lysenka str., 8, Kolomyia, Ivano-Frankivsk region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6882-9400
mykhailo.kovalchuk@pnu.edu.ua*

Key words: *dialect, patois, pronoun, inflexion, Seredniy Maidan.*

The purpose of the study is to determine dialectal features of pronoun change in Seredniy Maidan village patois (Nadvirna district, Ivano-Frankivsk region, Ukraine); to describe the village patois forms of personal and reflexive, demonstrative, possessive pronouns coupled with joint group of attributive, interrogative (relative), negative and indefinite pronouns; to establish cultural and historical factors that influenced dialectal pronoun inflexion. The following linguistic analysis methods were employed in the study: selection and data classification (when forming an extract of pronoun dialect forms in patois), observation (when establishing patois evidence of pronouns change within the context of their declension in separate adjacent dialects of southwestern vernacular – Pokuttia-Bukovyna, Hutsul, and Naddnistrian dialects), contrastive (when comparing the changes of pronouns, adjectives and nouns patois forms), and descriptive (when analyzing the pronouns of different grammatical classes). Relying on the comprehensive description of pronouns various grammatical categories changes in Seredniy Maidan patois Nadvirna district, Ivano-Frankivsk region, Ukraine), the main dialectal features and cultural-historical factors that caused it have been identified. These are, in particular, various phonetic processes, the influences of grammatical analogy observed in different case-forms of personal, reflexive, demonstrative, possessive, attributive, interrogative (relative), negative, and indefinite pronouns in the studied patois. Patois features in the paradigm of the specified categories of pronouns are to the utmost revealed in the form of ablative, locative, and dative cases, whereas they are less markedly displayed in the form of nominative and genitive cases. The analysis of pronoun dialectal paradigm in the local patois in different case-forms of personal, reflexive, demonstrative, possessive, attributive, interrogative (relative), negative, and indefinite pronouns is testimony to the presence of some southwestern dialect traits in it, primarily that of Pokuttia-Bukovyna, Hutsul, and Naddniestrian dialects.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей діалектного мовлення на різних рівнях мовної системи, зокрема у морфології, й надалі залишається актуальним у сучасній лінгвістичній науці. Це зумовлюється важливістю діалектного матеріалу для поглибленого дослідження, з одного боку, явищ, які мали місце в історії української національної мови, а з іншого боку – рис, які характеризують її функціонування на сучасному етапі. Часто місцеві говірки значною мірою зберігають мовні ознаки, давно втрачені літературною мовою або ж не збережені в літературних чи історичних

джерелах, які дійшли до наших днів. Водночас у говірковому мовленні нерідко зароджуються певні тенденції, що можуть утвердитися в процесі подальшого розвитку мовної системи.

Говіркове мовлення прикарпатського села Середній Майдан Надвірнянського району вже було об'єктом наших досліджень у різних аспектах [5; 6; 7]. У зазначених працях обґрунтовано твердження, що за своїми лінгвогеографічними показниками ця говірка знаходиться на порубіжжі двох південно-західних діалектів – гуцульського і покутського. Саме таку гіпотезу обстоює

Л. Кисляк у своєму дослідженні займенникової словозміни в говірці села Кубаївка Надвірнянського району [3, с. 15]. У цьому ж дослідженні вона зазначає, що «... розмежування зазначених говорів, а саме по лінії Надвірна – Коломия, свого часу обстоювали відомі діалектологи Б. Кобилянський [4, с. 135], М. Лесюк [8, с. 71] та ін.» [див. 2, с. 15].

Мета статті. Мета пропонованої розвідки – опис діалектних рис займенникової словозміни в мовленні мешканців села Середній Майдан Надвірнянського району на основі відповідних мовно-історичних чинників. Зокрема, необхідно проаналізувати вживання особових та зворотного, присвійних, вказівних займенників, які найбільшою мірою фіксують діалектні відмінності насамперед у формах непрямих відмінків. При цьому опис проводитимемо в порівняльному аспекті, покликаючись на вже згадане дослідження займенникової словозміни в говірці села Кубаївка [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Граматичні форми називного та родового відмінків особових та зворотного займенників якихось відмінностей від літературної форми не виявляють, окрім деяких особливостей фонетичного характеру. Так, у формі називного відмінка особових займенників уживані такі словоформи: [йа]/[ми] – перша особа однини/множини); [ти]/[ви] – друга особа; [в'їн]/[їна]/[їно]/[їни] – третя особа). У наведених діалектизмах у третій особі однини жіночого та середнього родів, а також у множині зафіксовано синкопу – фонетичну ознаку, певною мірою притаманну деяким наддністрянським говіркам. Водночас, у флексіях відмінностей від літературних норм не виявлено.

Як і в суміжній кубаївській говірці, у вживанні особового та зворотного займенників діалектні відмінності простежуються у формах давального, знахідного, орудного та місцевого відмінків однини.

Родовий/знахідний відмінок особових та зворотного займенників: [надуріу мн'ї]/[надуріу ме'не]; [при'в'їз т'ї] і [при'в'їз те'б'е]; [н'їдоїмиу йе'го]/[н'їдоїмиу йїї] і [н'їдоїмиу йї] і [н'їдоїмиу го]; [знау с'ї] і [знау се'б'е]. Крім того, в окремих випадках у формі знахідного відмінка діалектну специфіку виявляє особовий займенник вона: [поди'віус'ї на н'у]. Вживання займенникових форм типу [мн'ї], [т'ї], [її], [го], [с'ї] тощо – характерне явище у південно-західних говорах, на відміну від інших діалектних груп [1, с. 98].

Давальний відмінок особових та зворотного займенників: [подау ме'н'ї] і [подау ми] – перша особа; [подарувау то'б'ї] і [подарувау ти] – друга особа. Зворотний – [зробіу со'б'ї], [зробіу си].

Як видно з наведених прикладів, діалектні ознаки виявлені насамперед в усиченні особових та зворотного займенників у формі родового/знахідного та давального відмінків. Очевидно,

у поясненні цієї говіркової закономірності слід погодитись із дослідницею Л. Кисляк, яка констатує, що вживання діалектних форм типу [мн'ї], [т'ї], [с'ї] має мовноісторичну основу, а саме: в родовому/знахідному відмінках це фонетичне збереження давніх займенникових форм – відповідно м", т", с" [3, с. 15], натомість у давальному відмінку – це відтворення на діалектному ґрунті давніх форм давального відмінка ми, ти, си, які в давньоукраїнській мові вживалися паралельно з займенниками мьнн, тобн, собн» [там само]. Окрім указаних змін, слід відзначити інше цікаве явище – збереження у формах чоловічого та середнього родів голосного переднього ряду [e] на місці літературного [o]. Як зазначають дослідники історії мови, перехід [e] в [o] перед наступним здавна твердим приголосним став закономірним явищем в українській літературній мові. Однак для деяких південно-західних діалектах характерні відхилення, зумовлені аналогічними впливами, а також живими контактами з сусідніми діалектами західнослов'янських мов [див. 2, с. 85].

Орудний відмінок особових та зворотного займенників: [говорів зо мн'ї], [здібаує'ї со'боу], [танц'увау з неу], [бути самім со'боу].

У цих займенниках спостерігаємо зміни в структурі флексій через випадіння інтервокального [й] та перехід голосного [y] в [ї]. Це фонетичне явище типове для деяких південно-західних говорів і, як зазначає Л. Кисляк [3, с. 15], воно могло бути зумовлене аналогічними впливами прикметникових та іменникових форм орудного відмінка (пор.: [ч'орноу], [ф'айноу], [д'їукоу], [х'атоу] та ін.).

Місцевий відмінок особового займенника вона: [на н'ї]. Як і в кубаївській говірці, тут маємо усичення кінцевого [ї], зумовлене, очевидно, аналогічними впливами субстантивних форм місцевого відмінка типу [на х'ат'ї], [на д'їуц'ї], [на кан'ан'ї] [3, с. 16].

Присвійні займенники в говірці села Середній Майдан виявляють діалектні ознаки в окремих формах усіх відмінків. У називному відмінку говірковими ознаками характеризується присвійний займенник третьої особи множини їхній, у структурі якого зазнає ствердіння кінцевий приголосний основи і, як наслідок, закінчення -ий змінюється на -ий: [їїхній гор'од]. Таке ж явище спостерігається і в відповідній формі прикметників м'якої групи, які в говірковому мовленні зазнали аналогічного впливу прикметників твердої групи: [країній] [сіній], [ран'їшний] (пор.: [тве'рдій], [ч'орній], [зруш'евій]).

Родовий відмінок присвійних займенників: [м'її х'ати] або [м'її х'ати], [тв'її кор'ови] або [тв'її кор'ови], [св'її при'садиби] або [св'її при'садиби], [їїї по'дружки] або

[*йі* по'дружски] – жіночий рід однини; [*й'є'гб* брата]/[*й'є'гб* селá] або [*го* брата]/[*го* селá] чоловічий/середній роди однини; [*й'іхного* будінку]/[*й'іхного* маїна] і [*й'іхнойі* сто'дóли] – чоловічий/середній і жіночий роди.

Давальний/місцевий відмінки присвійних займенників: [*мóму* тáтови]/[*на* мóму тáтови], [*твóму* тáтови]/[*на* твóму тáтови], [*свóму* тáтови]/[*на* свóму тáтови] і [*мóйі* се"стр'і]/[*на* мóйі се"стр'і], [*твóйі* се"стр'і]/[*на* твóйі се"стр'і], [*свóйі* се"стр'і]/[*на* свóйі се"стр'і]; [*й'є'гб* братави]/[*на* й'є'гб братави] або [*го* братави]/[*на* го братави] і [*й'йі* к'імнáт'і]/[*на* й'йі к'імнáт'і] або [*йі* к'імнáт'і]/[*на* йі к'імнáт'і] – відповідно чоловічий/середній і жіночий роди; [*й'іхному* братов'і]/[*на* й'іхному братов'і] і [*й'іхн'і* к'імнáт'і] [*й'й* й'іхн'і к'імнáт'і] – чоловічий/середній і жіночий роди.

У наведених прикладах діалектні відмінності простежуємо у вживанні стягнених займенникових форм, зумовлених, як стверджує Ф. Жилко, впливом відповідних форм вказівних займенників [1, с. 98]. Також у функції присвійних зафіксовано займенникові форми [*го*], [*йі*], які дублюють діалектні ознаки відповідних особових займенників [див. вище]. Послідовно простежуються проаналізовані вище усічення флексійного [*й*] у формах [*мóйі*], [*твóйі*], [*свóйі*], [*й'іхн'і*], а також ствердіння кінцевого приголосного основи в займенникових формах [*й'іхного*], [*й'іхнойі*], [*й'іхному*], [*на* й'іхному].

В орудному відмінку присвійних займенників зафіксовано такі говіркові форми: [*мóйю* машіноў], [*твóйю* косáркоў], [*нашоў* бе"нзіноў], [*вáшоў* травóў], [*з* й'іхноў родіноў]. Тут, як і в відповідній граматичній формі особових займенників, відбувається випадіння інтервокального [*й*] та перехід голосного [*у*] в [*й'у*] внаслідок паралельних процесів у прикметникових, іменникових, займенникових формах.

Вказівні займенники в середньомайданській говірці фіксують діалектні ознаки, загалом характерні для різних південно-західних говорів. Найбільшою мірою це стосується окремих займенників-демонстративів у формах називного, давального, орудного відмінків.

Так, аналізовані займенники в називному відмінку в говірці мають форми: [*сеі* хлóпе"ц'і] або [*се"сеі* хлóпе"ц'і]; [*тоі* будіноқ] або [*томóі* будіноқ], [*так'й* трафóноқ], [*та* д'іўка] або [*томá* д'іўка]; [*с'е* пше"ніц'і] або [*се"с'е* пше"ніц'і]; [*сe* сáло] або [*се"сe* сáло]; [*то* в'ікнó] або [*томó* в'ікнó], [*так'е* жи"т'е].

Займенник жіночого роду [*с'е*] вживається в говірці у значенні літературного *ця*. Як зазначає Л. Кисляк, ця форма «...є історично закономірною (походить з давньоукраїнського *с"*), однак діалек-

тне закінчення *-є* постало внаслідок фонетичного переходу [*а*] після м'якого приголосного в голосний переднього ряду» [3, с. 16]. Тут же зазначено, що «...редуплікація в займенникових формах усіх трьох родів [*томóі*] [*томá*], [*томó*] [*се"сеі*], [*се"с'е*], [*се"сe*] відбулась у діалектному мовленні як спроба виділення, підкреслення означуваного займенником предмета, особи, наприклад: [*се"сеі* л'іс], [*се"с'е* ж'інка], [*се"сe* пóле"], [*томá* травá], [*томó* се"лó] та ін.» [там само]. Також слід відзначити пом'якшену вимову кінцевого приголосного основи в окремих займенникових формах чоловічого й середнього роду ([*так'й*], [*так'е*]). Можна припустити, що таке пом'якшення задньоязикового [*к*] і, як наслідок, зміна закінчення на *-й*, *-є* зумовлені впливами західнослов'янських мов, зокрема польської (пор.: пол. *taki prysypadek, takie życie*).

Давальний і місцевий відмінки вказівних займенників у говірці: [*сeму* хлóпові]/[*й'у* сeму жи"т'і] або [*се"сeму* хлóпові]/[*й'у* се"сeму жи"т'і]; [*с'і* молодіци] або [*с'е"с'і* молодіци] – чоловічий/середній і жіночий роди. Тут, окрім згаданої редуплікації форм, маємо також збереження у формах чоловічого та середнього родів голосного переднього ряду [*е*] на місці літературного [*о*] (пор. літ. *цьому/на цьому*).

Орудний відмінок: [*сеў* водóў] і [*се"сеў* к'ерніце"ў]; [*тоў* ст'інóў] і [*томóў* н'ідвáлі"нóў]; [*с* *такóў* сус'ідкоў] – жіночий рід.

Як видно, у флексіях наведених займенників орудного відмінка через впливи означуваних ними субстантивів жіночого роду, відбувається процес випадіння інтервокального [*й*], внаслідок якого [*у*] переходить в [*й'у*].

У говірковому вживанні означальних, питальних (відносних), заперечних та неозначених займенників чоловічого і середнього родів суттєвих відмінностей не було зафіксовано, оскільки ці родові форми є тотожними з літературними відповідниками. Натомість у жіночому роді займенники зазначених розрядів, зокрема в давальному, орудному та місцевому відмінках однини виявляють діалектні відмінності: [*сам'і*], [*вс'ек'і*], [*абіййак'і*], [*йак'і*], [*н'іййак'і*] – давальний відмінок; [*самóў*], [*вс'екоў*], [*абіййакоў*], [*йакóў*], [*н'іййакоў*] – орудний відмінок; [*на* сам'і], [*на* вс'ек'і], [*на* абіййак'і], [*на* йак'і], [*на* н'іййак'і] – місцевий відмінок.

Флексії цих та інших займенникових форм були зумовлені тими ж фонетичними чинниками, що і в аналогічних фемінітивних формах особових та зворотного, вказівних та присвійних займенників. Наявність таких діалектних рис у зазначених займенникових словоформах Ф. Жилко констатує і в інших діалектах галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя [1, с. 98].

Висновки. Діалектні ознаки займенникової словозміни в проаналізованій середньомай-

данській говірці зумовлені насамперед фонетичними явищами, зафіксованими в процесі історичного розвитку української мови і притаманними найбільшою мірою покутсько-буковинському, гуцульському, наддністрянському діалектам південно-західного наріччя. Інші мовні чинники, зокрема аналогічні впливи, тут виявлено меншою мірою. Проведений аналіз вживання займенників різних граматичних розрядів

у говірці села Середній Майдан дає підстави вважати її перехідною, як і інші суміжні мовні утворення, що виявляють ознаки вищезазначених діалектів української мови. Із метою всебічного опису граматичних ознак говіркового мовлення сіл, що знаходяться на порубіжжі різних діалектів, у перспективі важливо досліджувати діалектні особливості функціонування інших частин мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жилко Ф.Т. Нариси з української діалектології. Київ, 1955. 316 с.
2. Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Історична граматики української мови. Київ : Вища шк., 1980. 320 с.
3. Кисляк Л.Н. Покутсько-гуцульські діалектні ознаки прономінальної словозміни в говірці села Кубаївка Надвірнянського району. *Science and Education a New Dimension. Philology, IV(26), Issue: 106*. Budapest, 2016. С. 15–18.
4. Кобилянський Б. Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ, 1960. 276 с.
5. Ковальчук М.П. Гуцульська діалектна субстантивна лексика в говірці села Середній Майдан Надвірнянського району. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 2012. Випуск XXXII-XXXIII*. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. С. 37–41.
6. Ковальчук М.П. Гуцульські та покутські діалектні ознаки ад'єктивної парадигми в говірці села Середній Майдан Надвірнянського району. *Матеріали ІХ звітної наукової конференції викладачів Коломийського інституту*. Івано-Франківськ : НАІР, 2013. С. 11–17.
7. Ковальчук М.П. Діалектні риси в мікротопонімії села Середній Майдан Надвірнянського району. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Випуск XXIX-XXXI*. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. С. 162–166.
8. Лесюк М.П. Основні риси покутського говору. *Етнос і культура: Часопис Прикарпатського університету імені Василя Стефаника: Зб. науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки*. Івано-Франківськ : Плай, 2003. № 1. С. 71–75.

REFERENCES

1. Zhylko F.T. (1955) *Narysy z ukrainskoi dialektologii*. [Essays on Ukrainian dialectology]. K. 136 p. [in Ukrainian].
2. Zhovtobriukh M.A., Volokh O.T., Samiilenko S.P., Slynko I.I. *Istorychna hramatyka ukrainskoi movy* [Historical grammar of the Ukrainian language]. K.: Vyshcha shk., 1980. 320 p. [in Ukrainian].
3. Kyslyak L.N. *Hutsulsko-pokutski dialektni oznaky pronominalnoi slovozmyny v hovirtsi sela Kubayivka* [Pokuttya-Hutsul Dialectal Evidence of Pronominal Accidence in the Patois of the Village Kubayivka, Nadvirna District]. *Science and Education a New Dimension. Philology, IV(26), Issue: 106*. Budapest, 2016. Pp. 15-18. [in Ukrainian].
4. Kobylanskiy B. (1960) *Dialekt i literaturna mova (Skhidnokarpatskyi i pokutskyi dialekty, yikh pokhodzhennya i vidnoshennya do ukrainskoi literaturnoi movy)*. [Dialect and standard language (Westcarpathian and Pokuttia dialects, their origin and relation to the Ukrainian standard language)]. K. 276 p. [in Ukrainian].
5. Kovalchuk M.P. (2012) *Hutsulska dialektna substanytna leksyka v hovirtsi sela Serednyy Maidan Nadvirnyanskoho rayonu* [Hutsul dialect substantival vocabulary in Seredniy Maidan patois]. *Bulletin of the Precarpathian University. Philology. Issue XXXII-XXXIII*. Ivano-Frankivsk: Publishing-designer department CIT of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Pp. 37-41. [in Ukrainian].
6. Kovalchuk M.P. (2013) *Hutsulski ta pokutski dialektni oznaky adjektyvnoi paradygmy v hovirtsi sela Serednyy Maidan Nadvirnyanskoho rayonu* [Hutsul and Pokuttia dialectal traits of the adjectival paradigm in Seredniy Maidan patois]. *Proceedings of the 9th teaching staff conference in Kolomyia institute*. Ivano-Frankivsk: NAIR. Pp. 11-17. [in Ukrainian].
7. Kovalchuk M.P. (2011) *Dialektni rysy v mikrotoponimii sela Serednyy Maidan Nadvirnyanskoho rayonu* [Dialectal traits in microtoponymy of Seredniy Maidan]. *Bulletin of the Precarpathian University. Philology. Issue XXIX-XXXI*. Ivano-Frankivsk: Publishing-designer department CIT of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Pp. 162-166. [in Ukrainian].
8. Lesiuk M.P. (2003) *Osnovni rysy pokutskoho hovoru* [Main features of Pokuttia dialect]. *Ethnicity and Culture: Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University: Miscellany. Arts and Humanities*. Ivano-Frankivsk: Plai. №1. Pp. 71-75. [in Ukrainian].